

УДК 930.271

Микола НІКОЛАЄВ

д.і.н., професор кафедри історії та методики її навчання,
 Ізмаїльський державний гуманітарний університет

АНТИЧНА ТРАДИЦІЯ УСПАДКУВАННЯ МОНЕТНИХ МОНОГРАМ (НА ПРИКЛАДІ ОЛЬВІЇ IV–III СТ. ДО Р. Х.)

Анотація. Античне суспільство будувалося на стійких традиціях, зокрема, традиції успадкування родових імен (від діда до онука), традиції успадкування професійної діяльності та ін. Ці традиції знайшли відображення і в нумізматиці. Традиція успадкування родових імен відображається в монетних монограмах (збігаються скорочення імен магистратів від діда до онука). Наведено нові приклади родинного успадкування монограм (скорочень) в ольвійській нумізматиці IV–II ст.

Ключові слова: античний світ, традиції, успадкування родових імен, успадкування монетних монограм, Ольвія.

Abstract. Ancient society was built on stable traditions, in particular, the tradition of inheritance of family names (from grandfather to grandson), the tradition of inheritance of professional activity, etc. These traditions were also reflected in numismatics. The tradition of inheriting family names is reflected in coin monograms (the reductions of magistrates' names from grandfather to grandson match). New examples of family inheritance in Olbia numismatics of the 4th-2nd centuries BC are given.

Keywords: ancient world, traditions, inheritance of family names, inheritance of coin monograms, Olbia.

Постановка проблеми. Відновлення епонімного літочислення пізньокласичної-елліністичної Ольвії (синхронізація епонімного каталогу *IOSPE I² 201*), поставило цей поліс в один ряд із Афінами, Мілетом, Родосом та Ліндом, забезпечивши виключно сприятливі умови для дослідження майже недоступної до цього просопографії та хронології верхівки ольвійського суспільства, тобто соціально-політичної історії (Николаев, 2014). **Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Відомо, що в античному полісі достатньо обмежена кількість осіб згадувалася в лапідарних написах, легендах агораномних клейм, гир та монет¹. Ці реальні історичні особи, зазвичай, належали до вищої (та частково другорядної) еліти. Зокрема, дослідження супроводжувалося отриманням просопографічних відомостей щодо вихідців із семи елітних ольвійських родів. Їхня діяльність відзначена в 92% лапідарних написів, а також, синхронних керамічних, магічних та нумізматичних пам'ятках. Отримана також фрагментарна інформація щодо орієнтовно сорока другорядних ольвійських елітних родин. У підсумку ці матеріали послуговували, зокрема, для формулювання та уточнення деяких стійких традицій античного суспільства. Наприклад, відомою є традиція античної полісної громади щодо успадкування родових імен, яка й досі застосовується в деяких етносах. Мова йде про надання сину імені діда,

¹ Навпроти, особи, згадані в графіті та/або магічних написах належать до усіх верств населення.

наприклад, Κλεόμβροτος Παντακλέους → Παντακλῆς Κλεομβρότου → Κλεόμβροτος Παντακλέους тощо. Така традиція іноді простежується на сотні років. Ця традиція довгий час не сприймалася дослідниками. Так, В. В. Латишев у 1887 р. вважав, що «...здається малоімовірним, щоб у всіх цих осіб були онуки, які мали ті ж імена...» (Латышев, 1887). Але, у наш час ця традиція є однією з визначальних у просопографічній моделі полісної громади, оскільки іноді створює ускладнення під час інтерпретації пам'ятки (чи то дід, чи то онук) (Николаев, 2014).

Серед інших, також варта уваги традиція успадкування професійної (та/або громадської) діяльності. Її сенсом є своєрідне лобіювання у разі призначення на посаду батьком свого сина. Так, широковідомим є призначення на епонімну посаду сина після виконання цієї посади батьком (Николаев, 2014). Така традиція є характерною для другорядних елітних родин. *Дослідження монетних легенд та скорочень у широкому хронологічному діапазоні (на прикладі Ольвії Понтійської) дало змогу виявити, що традиція успадкування родових імен та традиція успадкування професійної діяльності знайшла відбивання й у монетній справі.* На жаль, нам не вдалося знайти у відповідній літературі систематичне викладення цієї традиції². Щобільше, вітчизняним дослідником В. О. Анохіним співпадаючи монограми (скорочення) на монетах Ольвії, що належать до різних часів, трактувалися як повернення монетного магістрату до виконання своїх обов'язків через певний проміжок часу; саме тому цей дослідник, проігнорувавши традицію наслідування, вважав, що період карбування «Борисфенів» не перевищує двадцяти років (*sic*) (Анохин, 1989: 40). Рясні приклади родового успадкування монетних монограм (скорочень) ольвійського поліса вже оприлюднені (Николаев, 2020). Особливістю такого успадкування є, зазвичай, спрощення монограми протягом року³, також зменшення кількості літер у скороченнях, наприклад, ΒΟΣΠΟΡΙ→ΒΟΣ, ΕΥΒΙΟ→ΕΥΒ, ΣΩΚΡ→ΣΩΚ у наступних поколіннях. Водночас *виявлення фактів родового успадкування монетних монограм (скорочень), за певними випадками, є довготривалим процесом, якій має в собі поступове подолання альтернативних варіантів, виявлення та ліквідацію суперечностей у розшифруванні через залучення, можливо, більшої кількості джерел та використання системних принципів.* **Виклад основного матеріалу дослідження.** Відповідно цими тезами до наукового обігу вводяться декілька нових, завершених прикладів родового успадкування монетних легенд, що їх вдалося здобути останнім часом через подолання альтернативних варіантів.

1. Монограма присутня на «борисфені» № 4 (Карышковский 1988: 88)

² Єдиний приклад традиції успадкування монетних монограм (скорочень) наведений у статті І. Є. Сурикова (Суриков, 2019). Дослідник надає приклад, коли васальний тиран із Магнезії-на-Менандрі, якийсь Фемістокл, до самої смерті у 459 р. до Р.Х. карбував у місті монети із легендами ΘΕΜΙΣΤΟΚΛΕΟΣ, ΘΕ. Аналогічні монети з позначкою ΘΕ карбував його онук, Фемістокл-молодший.

³ Наприклад, монограма на «Борисфені» № 14 є спрощеним варіантом монограми на «Борисфені» № 13 (Карышковський 1988: 88) Монограми випускалися протягом орієнтовно 320 р. до Р.Х. та належать магістрату на ім'я, Гекатеон Пантаклів (Ἐκατέων Παντακλέους), що був епонімом Ольвії у 320 р. до Р.Х.: .

орієнтовно 328 р. до Р.Х. та належить Поликсену (Πολύξενος τοῦ δεῖνος), батькові епоніма 309 р. до Р.Х. Афенея Поликсенова (Ἀθήναιος Πολυξένου) із роду Поликсенів (до речі, цей Афеней Поликсенів, згідно з традицією успадкування професійної діяльності, також був монетним магістратом, залишивши диферент № 15 на «Борисфені»). Успадкування цієї монограми на «Борисфені» № 66 орієнтовно 253 р. до Р.Х. належить магістрату (та агораному), що був батьком епоніма 214 р. до Р.Х. Гікесія Поликсенова (Γικέσιος Πολυξένου) із роду Поликсенів. Подолання альтернативи стало можливим завдяки знахідці магічного напису та боргової розписки Поликсена.

2. Монограма Η присутня на монеті «Деметра зі стінною короною-стрілець». За В. Ф. Столбою (Stolba, 2015) вона датується 330–327 р. до Р.Х. Монограма відповідає реальній історичній особі на ім'я Ἡρόδωρος τοῦ δεῖνος – батькові епонімів 302 та 301 рр. до Р.Х., відповідно, Теодекта (Θεοδέκτης Ἡροδώρου) та Ленея (Λήναιος Ἡροδώρου) з роду Геродорів. Успадкування цієї монограми на «Борисфені» № 65 орієнтовно 254 р. до Р.Х. належить батькові епоніма 212 р. до Р.Х. Стафіла Геродорова (Στάφυλος Ἡροδώρου) з роду Геродорів. Ця особа згадана у декреті *ΙΡΕ Ι² 32* на честь Протогена у якості жреця-епоніма. Подолання альтернативи досягнуто через сумісний розгляд декількох суміжних монограм.

Рис.1. Зліва: «Борисфен» №3, близько 328 р. до Р. Х., магістрат Поликсен, батько епоніма 309 р. до Р. Х. Афенея Поликсенова. Справа: «Борисфен» № 66 близько 250 р. до Р. Х., магістрат Поликсен, батько епоніма 214 р. до Р. Х. Гікесія Поликсенова

3. Розглянемо унікальний випадок успадкування монограм, що охоплює п'ять поколінь. Отже, є відомою така, що не піддавалася інтерпретації монограма ΛΑ на «Борисфені» № 26 (Карышковский, 1988: 88) орієнтовно 290-283 рр. до Р.Х.⁴. Нещодавно проф. В. М. Орликом введено до наукового обігу родове успадкування цієї монограми на «Борисфені» останніх груп, що датується орієнтовно 220 рр. до Р. Х. (Орлик, 2020). Своєю чергою, існує родове успадкування й цієї монограми на срібних драхмах «Аполлонкіфара», що їх В. В. Нечитайло (Нечитайло, 2000 : №519) датує 185 – 150 рр. до Р. Х., а В. О. Анохін (Анохин, 2011 : №467) – 200 – 190 рр. до Р. Х.

4. Унікальна ольвійська монета «обольної серії» зі скороченням ΝΑΥ, що нещодавно була продана на вітчизняному аукціоні доповнила перелік

⁴ Яскравою ілюстрацією того, що інтерпретація монетних монограм є процесом, слугуватиме інформація про розшифрування монограми ΛΑ. Відповідні матеріали планується оприлюднити у черговому числі провідного українського нумізматичного видання *The Ukrainian Numismatic Annual*.

родових успадкувань в ольвійській нумізматиці та підтвердила нашу гіпотезу щодо інтерпретації диференту NA на «Борисфені» № 30 (Карышковский, 1988 : 88; Ніколаєв, 2020): NAY→NA. Розгорнуті матеріали готуються до оприлюднення.

Джерела та література:

1. Анохин В. А. Монеты античных городов Северо-Западного Причерноморья. К. : Наук. думка, 1989. 128 с.
2. Анохин В. А. Античные монеты Северного Причерноморья : каталог. К. : Стилос, 2011. 328 с.
3. Карышковский П. О. Монеты Ольвии. Очерк денежного обращения Северо-Западного Причерноморья в античную эпоху. К. : Наук. думка, 1988. 166 с.
4. Латышев В. В. Исследования об истории и государственном строе города Ольвии. СПб. : тип. В.С. Балашева, 1887. XII, 314 с.
5. Нечитайло В. В. Каталог античных монет Ольвии. VI в. до н.э. – III в. н.э. : каталог. К., 2000. 91 с.
6. Николаев Н. И. Просопография Ольвии Понтийской V в. до н.э. – I в. н.э. : (монография в двух книгах). К. : Издатель Олег Филук, 2014. 316 с.
7. Ніколаєв М. Хронологія ольвійських «борисфенів». *The Ukrainian Numismatic Annual*. 2020. С. 14 – 42.
8. Орлик В. М. До питання існування грошового обігу на території Дніпровського Правобережного лісостепу (V–I ст. до н. е.). *Історія, археологія, інформаційна, бібліотечна та архівна справа: актуальні проблеми науки та освіти: тези доповідей I Міжнародної наукової конференції, 13 травня 2020 р.* Кропивницький, 2020. С. 9 – 13.
9. Суриков И. Е. Семья Фемистокла в Магнесии-на-Меандре (малоизвестный эпизод истории греческой тирании). *Вестник древней истории*. 2019. 3 (79). С. 569 – 585.
10. Stolba V. F. 'Archers' of the Blessed City: City's Deliverance in the Coinage of Early Hellenistic Olbia. *Notae Numizmaticae*. 2015. Vol. 10. P. 43 – 63.

Скорочення

*IOSPE I*² – Latishev V. 1916. Inscriptiones antigue orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae. Petropolis